

KIF RA MALTA KITTIEB TA' GWIDA

Ta' JOS. GALEA

GHANDI quddiem i daqsxejn ta' ktieb li xtrajt dan l-aħħar minn fuq il-Monti bi ftit soldi. li billi hu daqsxejn qadim, sew fit-tagħrif, kemm **fid-data tiegħu, bih nistgħu naraw x'kienet il-hajja, u kif kienet Malta, dwar mitt sena ilu.**

Il-ktieb jismu *Hand-Book for Egypt* miktub minn Sir Gardner Wilkinson F.R.S., stampat Londra fl-1847.

Minn dak li jidher fuq il-qoxra tal-ktieb, l-awtur kien taħ li wieħed Malti. ċertu Antonio Saliba, li dak iż-żmien kien joqgħod numru 24, Rue Rivoli, Parigi. Kif wasal Malta ma nistgħux ingħidu, biss kif qalli Guzè, il-bejjiegħ tal-kotba qodma, il-lot li fih, ma' oħrajn, kien hemm dal-ktieb, kien xtrahom mill-Isla ftit żmien qabel tellagħhom fuq it-tilar tiegħu.

Fid-dahla tal-ktieb l-awtur jagħti tagħrif mhux hażin fuq Malta. U billi meta qrajtu għogobni, thajjart naqleb 'l hawn u 'l hinn minnu għal hařna qarrejja ta' *Lehen il-Malti*.

Ibda biex qabel ma jsemmi lil dawn il-Gzejjer, lill-qarrej, li jkun ser jagħmel vjaġġ jew li jkun qiegħed ġa fuq il-bastiment fuq il-vjaġġ tiegħu, iwissih bir-regolamenti tal-Kwarantina li kulhadd jeħtieġ jagħmel fil-Lazzarett, Malta, qabel ma jkun jista' jirfes l-art jew jikkomunika ma' oħrajn.

Bosta kitcieba magħrufa kienu jgemgmu dwar il-hruxija u t-telf ta' żmien tal-Lazzarett. Fost l-oħrajn niftakru f'Byron, il-Kardinal Newman, Sir Walter Scott. Mhux għaliex ma kellniex għax nibzġhu, għax kif naqraw u nisimgħu, dawk iż-żminijiet l-artijiet ta' dwar Malta kienu mċappsa jew bil-Pesta jew bil-Kole'ra, u għaldaqshekk il-Gvern kien żamm iebes għal dik li hi kwarrantina f'Lazzarett.

Fiz-żmien li qed insemmu s-Sur Bonavia kien Suprintendent tal-Kwarantina u tal-Pulizija tax-xatt.

Meta Wilkinson għadda minn Malta, u kien jiġbor il-materjal għall-*Gwida* tiegħu, kienu fetħu bħal *Trattoria* (ħanut tax-xorb) ġo Lazzarett stess, għall-kumdità ta' dawk li kien jeħtieġilhom iġhaddu erbġhin jum hemm ġew. L-*Innkeeper* ta' Lazzarett

kien Gakki Enriquez, u minnġhand dan wieħed kien jista' jiekol li jrid. Il-*Breakfast* kien jiswa xelin u sold biss, u tieġu fih t  jew kaff , bil-halib jew l ;  zewġ bajdiet; butir u ħob . Barra dan kellu wkoll *Breakfast* ieħor ta' skud, b' zieda ta' bi ca laħam moqlija, jew ħuta mixwija. L-ikla kienet tliet xelini, u kont tieġu soppa tal-ħut jew tal-laħam; *entr e* waħda; laħam moqli; platt ħaxix; frott; u ħob . Dik ta' fil-ghaxija. imbagħad, kienet tigik mal-erbġha xelini u erbġha sold, u jkollok soppa bħal ta' nofs in-nhar, *entr e* waħda. laħam moqli, platt ħaxix, platt ħelu, frott, insalata, ġobon u ħob .

Wieħed kien jista' jikri l-ġhamara jew il-b zonnijiet tieġu minn ġhand l-aħwa Garcin : kont tħallas tlietkarnijiet kull jum ta' sodda tal-ħadid bil-purtiera tan-nemus; tliet sold, ta' mitraħ u  zewġ imħaded;  zewġ lo or sold biss; investi sitt ħabbiet; tapit  zġhir għal ħdejn is-sodda sitt ħabbiet; twaletta bil-friskatur u banju  zġhir sold; u ta' mejda  zġhira u mera tħallas sitt ħabbiet kull jum. Min jikri kollox iħallas tmien sold, biss.

Il-ħsarat kienu għall-kerrej dejjem.

Meta wieħed wara erbġhin jum jieġu l-*prattica*, jiġifieri l-ħelsien tieġu mill-kwarantina, biex iġorr il-bagalji tieġu kien iħallas dwar xelin u nofs lill-purtiera talli minn Marsamxett kienu jeħduhomlu l-Lukanda l-Belt.

L-aħjar lukandi l-Belt Valletta kienu ta' Morell fi Strada Forni, ta' Dumsford fi Strada Reale. dik ta' Madame Goubeau fi Strada Reale wkoll, Victoria fi Strada San Giovanni, sew sew quddiem San Gwann. Kien hemm oħra ħdejn l-Auberge d'Aragon jisimha Vicary, u ftit  mien wara tbiddlet fi *Princess Royal Hotel*; *Hotel de la Mediterranee* fi Strada Reale wkoll, u *Hotel d'Orient* fi Strada Santa Lu ija.

Wilkinson x'aktarx jirrikkmanda dik ta' Morell, għalkemm kollha kienu jithallsu xorta.

Kont tista' tikri kaless b' ziemel jew tnejn għal ġimġha jew xaxar sħiħ. u tħallas għaxar sold kull jum.

Dwar x'wieħed jista' jara hawn Malta, il-*Gwida* ta' Wilkinson hi m zewqa tajjeb ukoll. Kif jidher, dan mhux ħa in hawn biex laħaq g abar dak it-tagħrif kollu għall-ktieb li kien qiegħed iħejji.

Li ġejjin jixirqilhom li wieħed idurhom sewwa, iġhid l-awtur : il-Palazz tal-Gran Mastri, il-Biblijoteka, il-Knisja ta' San Gwann, is-Swar tal-Belt. il-veduti li jidhru mi - zewġ Barrakki, u

l-Palazzi jew l-Auberges tal-Kavalieri, l-aqwa fost l-oħrajn il-Kastilja.

L-aktar li laqtitu lil Wilkinson kienet il-korazza shiħa li kienet tal-Gran Mastru Wignacourt, u li kien libes biex pingieħ il-pittur Caravaggio.

Il-Biblijoteka kien fiha x'tara wkoll. Kienet imwaqqfa mill-**Bali Tencin fis-sena 1790**, meta ta dwar 9,700 volum għall-pubbliku. Kien hemm ukoll hafna teżori tal-Kavalieri li kienu taw żmien hajjithom jew li kienu hallew għall-pubbliku, u wkoll il-kollezzjoni ta' l-antikitajiet li kienu jinsabu kull fejn iħaffru sew Malta kemm Ghawdex.

Isemmi l-lapidi, it-tapezzerija, u teżori oħra f'San Gwann. Ifaħħar il-pittura kollha li hemm f'dan it-tempju, iżda jidhrilha li l-Caravaggio kien il-favorit tiegħu sew. Wilkinson jirakkonta ġrajja dwar dan il-pittur, li għalkemm qallibna kemm-il manuskritt, qatt ma rnexxielna nsibu l-iċken tagħrif dwar is-sewwa tal-ġrajja. Wieħed mill-Kavalieri kellu x'igħid mal-pittur Caravaggio, u waslu biex dan ta' l-aħħar stieden għad-dwell lill-Kavalier. Iżda dan ma setax isehħ għaliex kavalier ma setax jithallat ma' wieħed mhux nobbli jew kavalier bħalu. Għaldaqstant Caravaggio għamel hiltu kollha biex jiltaqa' miegħu għad-dwell u b'hekk jivvendika l-ġieħ tiegħu mkasbar. Ġie Malta u beda jaħdem sengħatu. Aktar tard irnexxielu jaħdem kwadru, il-qtieħ irras ta' San Gwann, dak li hemm fil-kappella fl-istess tempju. U ta' dan ix-xogħol il-Gran Mastru għażlu kavalier. U b'hekk seta' jiltaqa' mal-għadu tiegħu.

Isemmi wkoll il-Qrendi, il-Maqluba, San Pawl il-Baħar, l-Imdina u l-Katakombi, il-Gonna tal-Buskett, il-Villa ta' Sant'Anton, il-Grotta ta' Calypso, u l-Akwedott li bena Wignacourt.

Imbagħad jiddeskrivi tajjeb it-Tempji ta' Haġar Qim, li ffit zmien qabel, kienu mnaddfa bl-amar tal-Gvernatur Bouverie. U wara ta deskrizzjoni żgħira fuq il-Ġgantija ta' Ghawdex.

Semma wkoll li fil-Belt Valletta kien hemm Teatru — il-Manoel — u li fiħ kienu jagħtu opri taljani fl-istaġun tax-xitwa.

U b'dan it-tagħrif Wilkinson, barra milli żewwaq il-ktieb li hu twebbel johroġ għall-ġid ta' min ikun ser jivvjaġġa, għamel ġieħ lil Malta bla qies.

J'Alla kull kittieb jahseb u jikteb dak li kiteb dwarna Wilkinson mal-mitt sena ilu.